

ATOQLI OTLARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI

¹Shernazarova Gulshan Abdullayevna

²Tojiboyev Doniyor

Urganch Innovatsion University

Ijtimoiy - gumanitar fanlar va pedagogika fakulteti

"Ijtimoiy- gumanitar va tillar" kafedrasi assistent o'qituvchilari

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8004408>

ARTICLE INFO

Received: 26th May 2023

Accepted: 01st June 2023

Online: 02nd June 2023

KEY WORDS

Atoqli ot, so'z yasalishi, onimik bosqich, onimik yasalish, apellyativ, nominativ-funksional xususiyat, konversiya usuli.

ABSTRACT

Mazkur maqolada tilshunoslikda atoqli otlarning ahamiyati va uslubiy xususiyatlari haqida ilmiy-nazariy asoslarga ega fikr-mulohazalar yuritilgan.

Til tizimida atoqli otlar alohida o'rin tutadigan lisoniy hodisa sanaladi. O'zbek tiliga davlat maqomi berilishi o'zbek onomastikasi, xususan, toponimiya va antroponimiya sohasining ham yangi sifat darajasiga ko'tarilishini ta'minladi. Atoqli otlarga e'tibor yanada kuchaydi. O'zbek onomastikasini yanada yuksak pog'onaga ko'tarish, uni yanada rivojlantirish bugungi tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Shuning uchun ham "Onomastika"ni alohida fan sifatida oliy o'quv yurtlarida o'qitish atoqli otlar borasida yetarli bilim, malaka va ko'nikmaga ega yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki o'zbek xalqining tarixi bilan bog'liq bo'lgan toponimlar, antroponimlar, gidronimlar, oronimlar, nekronimlar kabi atoqli ot turlari haqida tushunchaga egalik insonning ma'naviy hayotida, uning madaniy saviyasini ko'tarishda, ilmiy va badiiy tafakkurini takomillashtirishda juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Atoqli otlar o'z tabiatiga ko'ra tilning g'oyatda turg'un, kam o'zgaruvchan, o'zga tillarga tarjimasiz beriladigan materialidir. Shu xususiyatiga ko'ra atoqli otlar tarixiy, lisoniy va nutqiy jihatdan ilmiy tadqiqot uchun eng ishonchli daliliy vosita bo'ladi. Ayniqsa atoqli otlarning bir ko'rinishi toponimlarning paydo bo'lish tarixi, ularning tuzilish va yasalish xususiyatlarini o'rganish lingvistik nuqtiy nazardan ahamiyatga ega. O'zbek tilshunosligida atoqli otlarning yasalishi bo'yicha E.Begmatov, T.Nafasov, Z.Do'simov, T.Rahmatov, N.Oxunov kabi tadqiqotchilarning qator ilmiy ishlari nashr qilingan. Ushbu tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tilda onimlarning hosil bo'lishi turli yo'l va usullar bilan amalga oshiriladi: affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya va h.k. Atoqli otlarning apellyativ leksika negizida yasalishi usuli haqida fikr yuritilgan edi¹. Bu bandda onimik bosqichli atoqli otlarning hosil qilinishi haqida ayrim mulohazalarimizni bayon qilamiz. Onimik bosqichli (onimik stadiyal)

¹ Қиличев Б. Э. Апеллятив асосли атоқли отлар. Бух ДУ ахборотлари. 2008, 1-сон.

atamasi ostida atoqli otning apellyativ bosqichsiz birdan hosil qilinadigan holati tushuniladi. Bunda ko'proq sun'iy nomlar paydo bo'ladi².

Atoqli otlar nominativ-funksional xususiyatlariga ko'ra o'zaro farqlanuvchi, shu bilan birga, bir-biri bilan bog'liq va o'z navbatida biri ikkinchisiga qarama-qarshi lisoniy mavjudlikdir. Atoqli otlar yasash tamoyili jihatidan o'zbek tili so'z yasashiga o'xshasa-da, bunday otlarning hosil bo'lishida ayrim o'ziga xosliklar ham mavjud. Shulardan biri atoqli otlarning atoqli otlardan hosil bo'lishidir. Bu hodisani apellyativ (turdosh ot) hamda boshqa so'z turkumlaridan yuzaga keluvchi konversiya va derivativ usulda yasalgan atoqli otlardan ham farqlash lozim. Onomastik tadqiqotlarda so'z yasashining leksik-semantik usulini onomastik konversiya deb yuritilmoqda. "Onomastik konversiya tildagi mavjud leksemalarning hech qanday o'zgarishsiz yoki sezilarsiz holdagi o'zgarishlar bilan atoqli ot vazifasiga ko'chishidir"³.

Konversiya usulida onimik yasashning ikki ko'rinishi: tashqi konversiya va ichki konversiya mavjudligi ilmiy adabiyotlarda qayd qilingan. Jumladan, N.Uluqov Namangan viloyati gidronimiyasi misolida onomastik konversiya haqida fikr yuritib, ularni qanday manba doirasida yuzaga kelishiga ko'ra ikkiga ajratadi: tashqi va ichki gidronimik konversiya. Tashqi gidronimik konversiyada onomastik sathga mansub bo'lmagan lug'aviy birliklar, ya'ni apellyativ so'zlardan gidronimlar yasaladi: Jiyda apellyatividan Jiyda (Chortoq tumanidagi ariq) misolini keltiradi. Ichki konversiya esa til lug'at tarkibining onomastik sathi, ya'ni atoqli ot doirasida gidronimlar yasashdir deb izohlaydi. Bunda oykonim, oronim, zoonim, fitonim kabi atoqli otlar gidronimik sathga o'tadi. Aniqrog'i atoqli otdan yana bir atoqli ot yasaladi, deb qayd etadi⁴.

Fikrimizcha, atoqli otlar doirasida atoqli ot hosil qilinishini konversiya (ko'chish)ning bir ko'rinishi deyishdan ko'ra, uni atoqli ot yasashning mustaqil bir usuli sifatida tranzitiv (o'tish), ya'ni bir tur atoqli otning boshqa tur atoqli otga o'tishi natijasida ot yasash deb baholash lozim. Bunda antroponim hech o'zgarishsiz toponimga, toponim esa gidronimga va aksincha o'tishlar nazarda tutiladi. Bu hodisa rus tilshunosligida "transonimizatsiya – nomning bir turdan boshqa tur nomiga o'tishi"⁵, – deb ko'rsatilgan. Transonimizatsiya hodisasining turlari sifatida transantroponimizatsiya, transtoponimizatsiya turlari ham mavjudligi qayd qilingan. Transantroponimizatsiya – antroponimlarni bir turdan ikkinchi turga, ya'ni ismning familiyaga, familiyaning ota ismiga (otchestvo)ga o'tishi, transtoponimizatsiyada esa toponimning bir turdan ikkinchi bir turga o'tishi deb izohlanadi⁶. Bizningcha, onomastik sathdagi barcha atoqli otlardan atoqli ot yasashlariga nisbatan ham transnomilizatsiya termini va tushunchasini qo'llash maqsadga muvofiqdir. Chunki hodisa qanday talqin qilinmasin, oqibat atoqli otdan atoqli ot hosil qilish ustida boradi.

² Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. Наманган, 2006. –Б.59.

³ Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М.: 1973. –С.115.

⁴ Улуқов Н. Наманган вилояти гидронимиясида ономастик конверсия ва трансонимизация// Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. 5-сон. –Б.77.

⁵ Подолская Н.В. Словар русской ономастической терминологии. М.: 1978. -С.152-153

⁶ Горбаневский М.В. Лексико-семантический словообразовательный анализ русского ойконимии (Междуречья Оки, Москвы Нары) Автореф.канд.филол.наук. –М., 1980. –С.14.

References:

1. Bayramali Kilichev "Onomastika o'quv qo'llanma" Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek) ta'lim yo'nalishi; Vuxoro 2023.
2. Улуқов Н. Наманган вилояти гидронимиясида ономастик конверсия ва трансонимизация// Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. 5-сон. –Б.77.
3. Подолская Н.В. Словар русской ономастической терминологии. М.: 1978. -С.152-153
4. Горбаневский М.В. Лексико-семантический словообразовательный анализ русского ойконимии (Междуречья Оки, Москвы Нары) Автореф.канд.филол.наук. –М., 1980. –С.14.
5. Қиличев Б. Э. Апеллятив асосли атоқли отлар. Бух ДУ ахборотлари. 2008, 1-сон.
6. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. Наманган, 2006. –Б.59.
7. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М.: 1973. –С.115.